

**8. ULUSLARARASI
BEDIÜZZAMAN
SEMPOZYUMU**

(18-20 Kasım 2007, İstanbul-Türkiye)

ADALET

**İnsanlık Onuruna Layık
Bir Dünya İçin**

İSTANBUL İLİM VE KÜLTÜR VAKFI

Rüstem Paşa Medresesi Sururi Mah. Medrese Sok.

No: 2 34120 Eminönü-İstanbul

Tel: +90 212 527 81 81-82-83 • Fax: +90 212 527 80 80

www.istikv.org • iikv@istikv.org

ISBN: 978-975-269-376-0

Baskı Tarihi: Kasım 2007

BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ’NİN GÖRÜŞLERİ VE İNSAN HAKLARI TEORİSİ İŞİĞİNDA FERT-DEVLET İLİŞKİLERİNDE ADALETİN TESİSİ

Dr. Murat Bütünay¹

Giriş

Devlet, kural koyucu, askeri gücü elinde tutan, zorbalığa müsait, kendi söylemi bağlamında halkı eylemlerinin haklılığı noktasında ikna eden, yapısal bir aygıt olarak tanımlanabilir. 17. ve 18. yüzyıllar içinde gelişen ve ‘insan hakları doktrini’ olarak adlandırılan düşünce akımı, insanların sırf insan olmak sıfatıyla doğuştan birtakım dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez haklara sahip oldukları görüşü ile o zamana kadar sınırsız olan devlet gücünü sınırlandırmayı ve insanları baskıdan korumayı amaçlamıştır. Bu doktrine göre devlet, kendi yarattığı hukuktan önce varolan doğal hukukla bağlıydı ve insanların bu hukuktan kaynaklanan doğal haklarına saygı göstermek zorundaydı. Dolayısıyla devletin, bireylerin haklarına saygı göstermesi ancak adaleti esas alması ile mümkündür.

¹ **Dr. Murat Bütünay:** 1974 yılında Adıyaman’da doğdu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden 1997’de mezun oldu. Avukatlık stajını müteakip kazanmış olduğu burs ile İngiltere’de Essex Üniversitesi’nde Uluslararası İnsan Hakları Hukuku alanında master yaptı. 2002’de yine İngiltere’de Leicester Üniversitesi’nde başlamış olduğu doktorasını “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: Türkiye’deki siyasi parti kapatma davaları özel referansı ile temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması” adlı tezi ile 2006 yılında tamamladı. 2005 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nde Stajyer Hukukçu olarak çalıştı. Doktora öğrenimi sırasında Fransa, Almanya, İtalya, İsviçre, Belçika, Lüksemburg ve Çek Cumhuriyeti’nde inceleme ve araştırmalarda bulundu. Halen Leicester Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde Türkiye’nin AB katılım süreci ve hukuk reformları ve bu sürecin Ortadoğu ile İslam Ülkeleri üzerindeki etkisi konusunda araştırmacı olarak çalışmaktadır.

Adalet, herkese hakkını verme konusunda müstekar ve kesintisiz bir irade olarak tanımlanabilir.

Bediüzzaman birçok yerde insanın mahiyeti üzerinde dururken, insanı öncelikle bir fert olarak ele almaktadır. Her bir insana irade ve hürriyet sahibi olarak ayrı bir ferdiyet verildiğinden insan bütün diğer yaratıklardan farklı bir mahiyete sahiptir. Nitekim, Bediüzzaman'a göre insanın bir ferdi, yani bir tek insan, diğer mahlukların bir nevi (türü) gibidir. Yani her bir insanın bir ferdiyeti (bireyselliği) vardır. Bediüzzaman'ın "Cumhuriyet ki adalet, meşveret ve kanunda inhisarı kuvvetten ibarettir" sözü devlet-fert ilişkilerinin ideal halini çok güzel özetlemektedir. Yine "Hürriyet budur ki: kanun-u adalet ve tedipten başka, hiç kimse kimseye tahakküm etmesin. Herkesin hukuku mahfuz kalsın, herkes harekât-ı meşruasında şâhâne serbest olsun" sözleriyle Bediüzzaman insanın iman bağı ile Allah'tan aldığı cesaretle, başkasının, bu arada devletin tahakküm ve istibdadı altına girmeyeceği gibi, Allah'a inancından gelen merhamet duygusunun etkisiyle başkasının hürriyet ve hukukuna da tecavüz etmeyeceğini ifade etmektedir.

Bu tebliğ insan hakları teorisinin öngördüğü adalet kavramı ile Bediüzzaman'ın görüşleri ışığında fert-devlet ilişkilerinde adaletin tesisi konusunu inceleyecektir.

Modern Siyaset Bilimi Teorisinde Birey ile Devlet Arasındaki İlişki

Hobbes ve Locke'dan itibaren liberal siyaset bilim teorisyenlerinin ana amacı birey ile devlet arasındaki ilişkinin mahiyetini keşfetmek olmuştur. Bu bağlamda Thomas Jeferson'a göre bütün insanlar vazgeçilemez haklara sahiptirler ve hükümetler güçlerinin meşruiyetini ancak yönetilenlerin yönetimlerine rıza göstermesinden alırlar. Aynı şekilde Fransız devrimcileri de yönetilen bireylerin devlet gücüne karşı insan olmaları hasebi ile vazgeçilemez haklara sahip olduklarını iddia etmişlerdir. Bu gelenek çağdaş İnsan Hakları Sözleşmelerinde de aynen korunmuş, bu sözleşmelerde sayılan hakların – bazı istisnalar dışında- bireylerin devlete karşı sahip oldukları haklar olduğu belirlenmiştir. Devlet dediğimiz yönetim aygıtının yönetilenler ile yönetenler arasındaki bir sosyal sözleşmenin ürünü olduğunu açıklayan günümüz modern devlet anlayışına göre devlet ve hükümet aygıtı insana hizmet etmek için oluşturulmuştur, dolayısıyla özetle ifade etmek gerekirse devlet insan içindir, insan devlet için değil.²

Devletin kuruluş amacı insanların güvenliklerinin sağlanması, adaletin temini, bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasıdır. Devlet, herşeyden önce toplumda düzen ve adaleti sağlamak ve ülkeyi dış düşmanlara karşı koru-

² Westel Woodbury Willoughby "The Individual and the State: Presidential Address, The Tenth Annual Meeting of the American Political Science Association" *The American Political Science Review* Vol. 8, No. 1. (Feb., 1914), pp. 1-13.

mak konusunda bir polis ve ordu gücüne sahip bulunmaktadır. Devletin iç ve dış güvenliğinin sağlanması için sahip olduğu polis ve ordu gücü bireylerin sahip olduğu gücün çok ötesinde büyük bir güç demektir. Tarih, sınırlandırılmamış ve kurallara bağlanmamış bir devletin insan hak ve özgürlükleri için büyük bir tehlike olduğunu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Mutlak devlet egemenliğinin ve mutlak despotizmin bir sonucu olarak insan haklarının ve özgürlüklerinin ihlal edildiğini pek çok milletin tarihinde açık bir şekilde görmek mümkündür. İnsanlık tarihi özünde, mutlak monarşilerde devlet despotizmini ya da devlet tiranlığını temsil eden kralların, monarkların, sultan ve imparatorların sınırsız güç ve yetkilerine karşı verilen mücadelenin tarihidir. Mutlak devletçiliğe karşı yapılan mücadeleler sonucunda kralların ve diğer despotların güç ve yetkileri parlamentolara devredilmiştir. Parlamenter demokrasi olarak adlandırılan bir kısım batı demokrasilerinde seçim sistemi, kuvvetler ayrılığı, federalizm, insan hakları bildirgeleri gibi demokratik araçlar siyasal iktidarların güç ve yetkilerini sınırlamak yönünde çok önemli fonksiyonlar icra etmişlerdir. Ancak, bu tedbirler kimi zaman yeterli olmamıştır.

Güç doğası itibarıyla tehlikelidir. Devlet büyük bir güce sahip olan kurumdur. Bireylerin güçlerinin ötesinde çok büyük bir fiziki ve parasal gücü elinde bulunduran devletin sahip olduğu bu güç ve yetkilerinin mutlaka hukuk kuralları ile sınırlandırılması önem taşımaktadır. Hukuk devleti kavramı ile ifade edilmek istenilen devletin hukuk kuralları içerisinde hareket etmesi ve hukuk kuralları ile bağlı olmasıdır. Hukuk Devleti kısa ve öz bir ifadeyle Anayasal Sınırlı Devlet demektir. Ortaçağda yaşamış filozoflardan St. Thomas Aquinas'ın hukuk devleti ile ilgili şu sözleri gerçekten önem taşımaktadır: *“Hukuk, bir insanın eylemde bulunması veya eylemin sınırlandırılmasının ölçüsü ve kuralıdır; leg (hukuk), ligare (bağlı olmak) kelimesinden türetilmiştir ve bir kimsenin ya da kurumun eylemlerinin ‘bağlı tutulmasını’ ifade eder. John Locke’in ünlü ‘hukukun olmadığı yerde tiranlık başlar’ sözünü de burada aktarmakta yarar görüyoruz. Bu söz de devletin sınırlandırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Özetle, sınırsız devlet gücü tehlikelidir. Bu nedenle, birey-devlet ilişkilerinde adaetli bir ilişkinin kurulabilmesi için iktidarların güç ve yetkilerinin başta anayasa olmak üzere yasal ve kurumsal normlarla daha etkili bir şekilde sınırlandırılmasına gerek vardır.*

Bugün demokratik devlet yönetimi anlayışının vazgeçilmez bir ilkesi olan Hukuk devleti ilkesine göre fertlerin, vazgeçilmez, hiçbir şahıs ve kurum tarafından çiğnenemez, ihlâl edilemez temel hak ve hürriyetleri vardır. Fertler gibi devlet de bütün faaliyetlerinde hukuka tabi olacak, gücüne dayanarak fertlerin hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırmak, yahut sınırlamak bir yana, bunları korumakla yükümlü bulunacaktır. Devletin hukuka tabi olması, hukuk karşısında fert ile eşit durumda bulunmasını ifade etmektedir; bu ise ferdin, gerektiğinde devlete karşı da korunacağını göstermektedir.

İslamda Devlet Yönetimi

İslam'ın ana kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'de devlet yönetimiyle ilgili doğrudan ve açık hükümler bulunmamaktadır. İslami literatürde devlet yönetimi imamet, hilafet ve imaret kavramlarıyla ifade edilir. İmamet kavramı sözlükte öne geçmek, başta bulunmak, çekip çevirmek, yol göstermek manasında, hilafet ise temsil etmek, peşinden gelmek ve yerini tutmak gibi anlamları ihtiva eder.³ İstilahta ise, hilafet kavramı tıpkı imamet gibi, devlet yönetimini ifade eden bir terim olup; halife de devlet yöneticisi yahut devlet başkanı anlamına gelmektedir. İmaret kavramı ise emir verme, çoğalma, işleri yürütme ve başkanlık yapma manasında olup son anlamı bakımından yöneticiliği de ifade eder. Küçük bir topluluktan geniş kesimlere kadar insan gruplarında yönetici vasfını taşıyanlara “emir” denir.⁴

Kur'ân, “devlet” konusunda modern anayasalardaki gibi ayrıntılı bir tarif vermiyor. Kur'ân'ın bu konuda beşerî düzenlemeye terkettiği geniş alan insana bahşettiği hürriyetle yakından ilgilidir. Bu konuda Kur'ân insana bahşettiği hürriyetin sınırlarını şöyle çiziyor:

Hükümler ve mülk sadece Allah'a aittir.⁵ Bu hüküm insanlar arasında birilerinin yönetici sıfatıyla hükmetmeye hakkı bulunmadığını değil, yönetenlerin hükümlerinde kendilerini Allah'a denk saymamasını ve asıl hüküm ve kudret sahibi olan mercii asla unutmamasını gösterir. Yönetici gizli veya açık biçimde şirke taraftar değil, “ehl-i tevhid” olmalıdır.

Devlet bir müessese olarak değil, fitnenin yaygınlaşmasını engellemek zaruretiyle zımnen işaret edilmiş bir kavramdır.⁶

Yönetici “hak ve adalet” ile hareket ve hükmetmeye mecburdur.⁷

Yönetici, “işler”, yani yönetim faaliyeti hususunda müşavere ile emrolunmuştur.⁸

Yöneticilerin yönetenler nezdindeki meşruiyeti ancak “biat” ile mümkündür.⁹

Yönetilenler “güdülecek” değil, “gözetilecek” bir topluluktur.¹⁰

³ İbn Manzûr, Lisânü'l- Arab, “HLF” md.

⁴ İbn Manzûr, Lisânü'l- Arab, “EMR” md.

⁵ 3:189, 23:84; 31:26; 45:37, 57:10 nolu ayetler

⁶ 29:36, 2:217, 8:37, 26:151 nolu ayetler

⁷ 33:26, 42:15, 4:58; 5:8 nolu ayetler

⁸ 3:159 nolu ayet

⁹ 60:12 nolu ayet

¹⁰ 2:104 nolu ayet

Bu hükümlere kayıtsız şartsız itaat etmek kaydıyla birden fazla siyasi model veya devlet rejimi kurmak mümkündür, çünkü Kur'ân siyasi sürecin iki temel aktörü olan yöneten ve yönetilen arasındaki temel münasebete ölçü (had) getirmiş ve onların Allah indindeki yerlerini tahkim etmiştir. Şüphesiz ki bu esaslar, siyasi hayatın amentüsü olarak beşerî düzenlemenin zenginliğine imkân ve fırsat tanımaktadır. Kısaca İslam, devletin şekli kurumlarından ziyade insanın hür iradesi ve aklı ile nasıl adil olan ve zulme karşı direnen bir düzen kurabileceği problemi ile ilgilidir. Zira meşrutiyetin İslam'a uygun olup olmadığı tartışmaları hengâmında Bediüzzaman görüşünü şöyle ifade etmiştir: Meşrutiyet ve kanun-u esasî iştittiginiz mesele ise, hakikî adalet ve meşveret-i şer'iyeden ibarettir; hüsn-ü telâkki ediniz. Muhafazasına çalışınız. Zira dünyevî saadetimiz Meşrutiyette-dir. Ve istibdattan herkesten ziyade biz zarardîdeyiz. Asıl, Şeriatın meslek-i hakîkisi, hakikat-ı Meşrutiyet-i meşruadır. Demek Meşrutiyeti, delâil-i şer'ie ile kabul ettim. Başka medeniyetçiler gibi taklîdî ve hilâf-ı Şeriat telâkki etmedim. Ve Şeriatı rüşvet vermedim.¹¹

İslam'da amaçlar ve araçlar ayırımı yapıldığında devlet yönetimiyle ilgili bütün hususlar ikincisine girer. Zira dinde temel amaç Allah'a iman ve O'na kulluk etmektir. Dinin adaleti tesis, had cezalarını uygulama, asayişî sağlama gibi siyasi otoriteyi gerektiren ve otorite tarafından uygulanacak hükümleri de temel maksada hizmet etmesi açısından vesile mesabesinde bulunduğundan, ihmal edilmemesi, fakat hiçbir zaman da amaç konumuna çıkartılmaması gerekir. Kur'ân'da ve Peygamberin hadislerinde yönetici belirlemeye yönelik hükümlerin bulunmayışı ve Hulefâ-yı Râşidîn'in işbaşına geçiş biçimleri İslam'da cumhuri bir anlayışın bulunduğu biçiminde yorumlanmıştır. İslâm'da devletin bütün tasarruflarının hukuka tabi ve uygun olması, demokrasilerde söz konusu olan tedbirler yanında ve bunların da üzerinde yönetilen halkın katkısı ile sağlanmaktadır. Halk devlet başkanını seçerken (bey'at) Allah'ın, İslâm toplumuna verdiği vazifeleri, onları temsilen îfâ etmesini şart koşmakta, başka bir deyişle bütün fertlere yüklenmiş olan bu vazifede (hilâfette), başkanın onları temsil etmesini istemektedir. İslâm'ın bütün tabilerine emrettiği sosyal, siyâsî ve ahlâkî kontrol (emr-i bi'l-ma'rûf, nehy-i ani'l-münker) vazifesi, devleti idare edenlerin de fertler tarafından kontrol edilmesini ihtivâ etmektedir. Buna göre her ferd, devletin ve diğer fertlerin tasarruflarının hukuka uyup uymadığını kontrol etmek, uygun hâle getirmekle yükümlüdür. Buna, başkandan en küçük memura kadar hiçbir kimse-nin itirâz hakkı mevcût değildir. Kezâ hiçbir yönetici ve memurun, hukuka aykırı davranış bakımından imtiyazı ve dokunulmazlığı yoktur.

İslâm'da bir şahsın devlet başkanlığına seçilebilmesi için aranan şartlar vardır. Bunlardan biri de “adâlet” şartıdır. Burada adâletten anlaşılması gereken,

¹¹ Divan-ı Harb-i Örfi, s. 21,22

devlet başkanının yalnızca yönetimde ilâhî kanuna tabi ve bağlı olmasından ibâret olmayıp, onu her şeyden önce bizzat kendi hayatında uygulaması, bütün yasaklardan ve haramlardan uzak kalmasıdır. Devlet başkanının ilâhî kanuna aykırı davranması, yasakları çiğnemesi onun adâlet vasfını ortadan kaldırır; artık “fâsık” sayılan başkan, başkanlık ehliyet ve liyâkatini kaybetmiş olur. Müslümanların vazifesi onu, makamından uzaklaştırmak ve yerine, adâlet vasfı başta olmak üzere diğer ehliyet vasıflarını taşıyan birisini seçip getirmektir.¹² Bu bağlamda Bediüzzaman’ın şu sözü önemlidir: İstibdat, zulüm ve tahakkümdür. Meşrutiyet, adâlet ve Şeriattır. Padişah, Peygamberimizin emrine itaat etse ve yoluna gitse halifedir. Biz de ona itaat edeceğiz. Yoksa Peygambere tâbi olmayıp zulüm edenler, padişah da olsalar haydutturlar.¹³

Bediüzzaman’a göre Fert-Devlet ilişkisi

Bediüzzaman Said Nursi’nin görüşleri ışığında Fert-toplum-devlet ilişkisi ve ferdiyet (bireysellik) kavramının açıklanması faydalı olacaktır. Bunun için de fert ve toplum olgularının kaynağını oluşturan insanın mahiyetinin açıklanmasına ihtiyaç vardır.

Risale-i Nur’un birçok yerinde insanın mahiyeti, değeri ve diğer canlılardan farkı üzerinde durulmaktadır. İnsan öncelikle bir fert olarak ele alınmaktadır. Yani her bir insana irade ve hürriyet sahibi olarak ayrı bir ferdiyet verilmiştir. Bu yönüyle insan bütün diğer yaratıklardan farklı bir mahiyete sahiptir. Nitekim Bediüzzaman’a göre insanın bir ferdi, yani bir tek insan, diğer mahlukların bir nevi (türü) gibidir. Yani her bir insanın bir ferdiyeti (bireyselliği) vardır. Hatta başka bir ifadeyle insan, küçük bir kainat olarak tanımlanır.

“İnsanın bu önemi ve değeri nereden anlaşılmalıdır?” sorusu cevaplandırılırken, konu başka bir açıdan şöyle açıklanmaktadır:

Gökler ve yer insanın istifadesine sunulmuştur. Allah insanı yeryüzünün halifesi kılmış, ona yüksek bir istidat, ulvi bir vicdan vermiş ve her şeyi kuşatan duygularla donatmıştır. Bu duyguları ve cihazatıyla insan, hem mesuliyeti geniş, hem de değeri yüksek bir mahiyet kazanmaktadır. Nitekim bu bağlamda sosyal, iktisadi ve siyasi konularda da Bediüzzaman toplumsal kurumlar karşısındaki, özellikle devlet ve yöneticiler karşısındaki durumunu belirlemeye çalışırken, insanın bir fert olarak alması gereken pozisyon konusunda da aynı yönde vurgu yapmaktadır. Mesela, Meşrutiyetin ilanı ile ilgili olarak; “din elden gidiyor.” diyenlere; “din herkesin malıdır, siz de kendiniz sahip çıkın” diyerek, onlara birey

¹² Mâverdî, el-Ahkâmü’s-sultâniyye, Kahire, 1960, s. 17; M. Faruk Nebhân, Nizâmu’l-hükm, Beyrut, 1988, s. 38-39.

¹³ Divan-ı Harb-i Örfi, s. 23

(fert) olarak davranma bilinci kazandırmaya çalışıyor. Hem de bunu avama (halka) söylüyor. Bugün bile hâlâ halkın kendi kararlarını özgür ve kendi iradesiyle veremediğine inanan aydın-seçkinlerin olduğu düşünülürse, Bediüzzaman'ın bu konudaki yaklaşımının önemi daha da iyi anlaşılabilir. Mektubat'da, fert-devlet ilişkileri bağlamında Emeviler döneminde iktidarı önceleyen pratikler de eleştirilir. 'Merhametsiz siyasetin bir düsturu olan, 'Hükûmetin selâmeti ve âsâyîşin devamı için eşhas feda edilir.' ve Onların saltanatı unsuriyet ve milliyete istinad ettiği için, milliyetin gaddârâne bir düsturu olan, 'Milletin selâmeti için herşey feda edilir.' ilkelerinin gaddarane muamelelere zemin hazırladığı ifade edilir. Bu ilkeler ferdin hukukunun üstünlüğünü, bunun hiçbir şekilde elinden alınmayacağını belirliyor.

Bu çerçevede hürriyet-iman ilişkisine de değinmekte yarar vardır. Bediüzzaman Allah'a inanan ve kulluğu kabul eden insanın hakiki hürriyete kavuştuğunu savunmaktadır. Bu düşüncesiyle, Batı toplum felsefecilerinin, bireyselliği ve özgürlüğü, dinden uzaklaşmakta ve kopmakta gören yaklaşımını da reddetmektedir.

Acaba insanı yaratıcısıyla bağlayan ve Allah'a kulluğa dayanan bir hürriyet anlayışı bireyi nasıl özgürleştirmektedir? Bediüzzaman bu konuyu şöyle açıklar: "Nasıl hürriyet imanın hassasıdır? Zira, rabîta-i iman ile Sultan-ı Kâinata hizmetkâr olan adam, başkasına tezellül ile tenezzül etmeye ve başkasının tahakküm ve istibdadı altına girmeye o adamın izzet ve şehamet-i imaniyesi bırakmadığı gibi; başkasının hürriyet ve hukukuna tecavüz etmeyi dahi, o adamın şefkat-i imaniyesi bırakmaz."

Bir başka ifadeyle, "Hürriyet budur ki: kanun-u adalet ve tedipten başka, hiç kimse kimseye tahakküm etmesin. Herkesin hukuku mahfuz kalsın, herkes harekât-ı meşruasında şâhâne serbest olsun" sözleriyle insanın iman bağı ile Allah'tan aldığı cesaretle, başkasının tahakküm ve istibdadı altına girmeyeceğine, Allah'a inancından gelen merhamet duygusunun etkisiyle başkasının hürriyet ve hukukuna da tecavüz etmeyeceğine işaret edilmektedir. Nitekim insanlık tarihi içerisinde Asr-ı saadet bunun eşsiz örnekleriyle doludur.

Fert-Devlet İlişkisinde Adalet'in Tesisi İçin Bediüzzaman'ın Reçetesi: Adalet-i Mahza

Adalet kavramını şöyle tarif etmek mümkündür: Zulüm etmemek, herkese hakkını vermek ve lâıyk olduğu muâmeleyi yapmak. Günümüz modern devlet anlayışında; devlet aynı zamanda toplumun genelinin idaresinden, düzeninden, güvenliğinden vs. de sorumlu görüldüğünden kamu düzeninin ve yararının gerekli gördüğü durumlarda ferdin önceliğinin olmayacağını dolayısıyla böyle durumlarda ferdin hakkının sınırlanabileceğini mümkün görmektedir. Dolayısıyla ferde karşı devletin muamelesinde bir nevi adaletsizliğin ihsasına sebep olabilecek bu durumu Bediüzzaman Said Nursi kabul etmemektedir. Bediüzzaman

Adalet-i mahza ve Adalet-i izafiye kavramlarının açıklayarak Adalet-i mahzâ kabil-i tatbik ise, adalet-i izafiyeye gidilmez diyerek Adalet-i mahzanın uygulanmasını tercih etmekte dolayısıyla ferдин zulme uğramasının engellenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Mektubatta Adalet-i Mahza, Adalet-i İzafiye meselesi şöyle izah edilmektedir:

Adalet-i mahzâ ile adalet-i izafiyenin izahı şudur ki,

مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا¹⁴

ayetin mânâ-ı işârîsiyle, bir mâsumun hakkı, bütün halk için dahi iptal edilmez. Bir fert dahi, umumun selâmeti için feda edilmez. Cenâb-ı Hakk'ın nazar-ı merhametinde hak haktır, küçüğüne büyüğüne bakılmaz. Küçük, büyük için iptal edilmez. Bir cemaatin selâmeti için, bir ferдин rızası bulunmadan, hayatı ve hakkı feda edilmez. Hamiyet namına, rızasıyla olsa, o başka meseledir.

Mahz; 'sırf, halis, katıksız, tam' gibi mânâlara geliyor. Buna göre, adalet-i mahza, 'tam ve katıksız adalet, mükemmel adalet' demek olur. Bu adalette, hiçbir kimsenin en küçük bir hakkının bile çiğnenmemesi esastır.

"Adalet-i mahza-i Kur'âniye; bir masumun hayatını ve kanını, hatta umum beşer için de olsa, heder etmez. İki nazar-ı kudrette bir olduğu gibi, nazar-ı adalette de birdir."¹⁵

Demek oluyor ki, bir insanı yaratmakla bütün insanları yaratmak nasıl ilâhî kudret için farketmiyorsa, ilâhî adalet için de bir insanın hukuku bütün insanların hukuku kadar kıymetlidir. Ve o hukuku çiğneyen bir kimse, bütün insanlara zarar vermiş gibi olur.

Adalet-i izafiye ise, küllün selâmeti için cüz'ü feda eder. Cemaat için, ferдин hakkını nazara almaz. Ehvenüşşer diye bir nevi adalet-i izafiyeyi yapmaya çalışır. Fakat adalet-i mahzâ kabil-i tatbik ise, adalet-i izafiyeye gidilmez. Gidilse zulümdür.¹⁶

Adaletin diğer şubesi olan adalet-i izafiye tam değildir. Zira cemaatin menfaati için ferдин hukukunu nazara almaz. Adalet-i izafiyede ehven-i şer esas alınır. Bütün insanların zarara uğraması büyük ve küllî bir şer, bu zararın giderilmesi için bir insanın yahut küçük bir gurubun hakkının çiğnenmesi ise cüz'î bir şerdir. Küllî şerden kurtulmak için cüz'î şerri kabul etmek ise ehven-i şer ile amel etmek demektir ve adalet-i izafiyenin esasıdır.

¹⁴ "Kim bir cana kıymamış veya yeryüzünde fesat çıkarmamış birisini öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir." Mâide Sûresi, 5:32.

¹⁵ Mektubat, 474

¹⁶ Mektubat 56-57